

vanja, iskazujući zaduženja kolonista i sve teži njihov položaj, ipak često dosta obuhvatno tangira i tu temu. Gaćeša je ukazao na brzo klasno raslojavanje novih naseljenika, pogotovo tamo gdje se novi domovi nisu uspjeli brzo privredno osamostaliti, te ih je opća agrarna kriza zatekla nespremne i nepripravne na višegodišnju stagnaciju.

Treba napomenuti da iako su sve tri monografije zasebna djela, rađena na sličnoj kompozicijskoj shemi, ipak ih treba smatrati kao trilogijsku cjelinu, jer su u prvoj monografiji (Bačka) nešto preciznije i detaljnije obrađeni pravni propisi na temelju kojih su provođeni agrarna reforma i kolonizacija i time upotpunjena i Erićeva istraživanja,⁶ a u druge dvije monografije dano je više komparacija, zahvaljujući postignutom višem stupnju Gaćešinih istraživanja.

Na kraju svake knjige dani su rezultati agrarne reforme i kolonizacije, i to u knjizi o Bačkoj nešto opširnije nego u druge dvije, ali zato posljednje imaju sažetak na ruskom i njemačkom jeziku, te indeks imena i geografskih naziva što je neobično korisno u radu takve vrste radi brzog snalaženja. Geografsku kartu u prilogu ima samo monografija o Banatu, te je šteta što autor nije uspio adekvatne karte priložiti i drugim dvjema monografijama, pogotovo stoga što su nova naselja nastala koloniziranjem često veoma mala i teško pronalazljiva na uobičajenoj geografskoj karti.

Na kraju treba reći da je Gaćeša marksističkim pristupom uspio obaviti velik posao i istaći što je postignuto i tako nepotpuno provedenom agrarnom reformom i kolonizacijom u pojedinom kraju Vojvodine. Npr. za područje Srijema zaključuje da agrarnu reformu treba svrstati u red značajnijih društvenih i ekonomskih zbivanja i njeno historijsko opravdanje tražiti u tome što je zemljišnoj aristokraciji strane narodnosti bilo onemogućeno iznošenje zemljišne rente izvan našega etničkog i državnog teritorija. Šteta što i drugi krajevi Jugoslavije — pogotovo Hrvatska — nemaju radove takve vrste.⁷

Mira Kolar-Dimitrijević

IVAN PERIĆ, Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860—1918, Zagreb 1974, izd. Hrvatski školski muzej

Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji postavlja dva osnovna zahtjeva: prvo, borba za sjedinjenje Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima i drugo, uvođenje hrvatskog jezika u škole, sudove i upravnu praksu. Ponarođenje osnovnog i srednjeg školstva u Dalmaciji središnje je pitanje preporoda kome Perić prilazi.

⁶ Vidi *M. Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941. god.*, Sarajevo 1958.

⁷ Ipak, mora se istaknuti da su Gaćeši izašle u susret i arhivske ustanove, te su Nikola Nikolić i Tatjana Bulić priredili vodič kroz arhivske fondove o agrarnoj reformi i kolonizaciji 1919–1945. i izdali ga 1969. u ofset-štampi kao izdanje Arhiva u Sremskim Karlovcima. Za sada se opširnije bavio tom problematikom, osim Gaćeše, samo Aleksandar Apostolov u svom djelu »Kolonizacijata na Makedonija vo stara Jugoslavija«, Skopje 1966.

Usporedo s političkom borbom pisac prati borbu za hrvatski jezik i patriotski duh u školstvu Dalmacije, uglavnom od početka šezdesetih godina do kraja prvog svjetskog rata.

U uvodnom dijelu knjige pisac daje pregled osnovnoga i srednjeg školstva u Dalmaciji od mletačkih vremena do kraja Bachova apsolutizma. Na temelju rezultata iz starije i novije literature, onodobne periodike, tiskanih i arhivskih izvora i vlastitih istraživanja Ivo Perić prati osnovno i srednje školstvo u vrijeme okupacionih režima i težnju da se anacionalnim programima i talijanskim jezikom denacionalizira mladi naraštaj. S pojavom ilirskog pokreta njegovi prvaci u Dalmaciji već tridesetih godina ukazuju na problem otuđenja dijela stanovništva, osobito školske mladeži, od svoga naroda. Svrgavanjem Metternichova apsolutizma i uspostavljanjem ustavnog života 1848/49. slobodno se i otvoreno raspravlja o potrebi uvođenja hrvatskog jezika u škole. Velika zapreka tomu je nedostatak domaćeg nastavnog kadra i da bi se problem ublažio otvoreno je nekoliko tečajeva za učitelje. U tom razdoblju Perić prati postupno povećanje broja osnovnih škola u kojima, osim svjetovnih učitelja (pretežno po gradovima), predaju župnici, osobito u selima. U to doba država je crkvi povjerala nadzor nad školama sa svrhom da se odgajaju lojalni, bogoljubni i režimu odani građani.

U vrijeme Bachova apsolutizma zavladała je »politička suša«, te nije bilo moguće nastaviti s nacionalnim radom u školama kako se to pokušalo za kratkotrajna ustavnog života. Nasuprot političkom mrtvilu, u to doba udaraju se temelji oživljavanju gospodarstva, posebno pomorstva. U vezi s tim otvaraju se pomorske škole u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru s kojima započinje stručno školstvo u Dalmaciji koje će se usporedo s razvitkom kapitalističke privrede potkraj devetnaestog stoljeća dalje proširivati.¹ Što se tiče općeobrazovnih škola stanje se desetljećima nije mijenjalo. U Dalmaciji su postojale samo tri gimnazije: u Zadru, Splitu i Dubrovniku kojima se godine 1854. pridružuje i ona u Sinju s hrvatskim nastavnim jezikom. Izuzimajući nekoliko nižih početnih i privatnih škola, u svim drugim osnovnim i srednjim školama, utvrđuje Ivan Perić, nastavni je jezik talijanski.

Predmet je Perićeva analitičkog istraživanja razdoblje od početka ustavnog života (1860) do kraja prvoga svjetskog rata. Na temelju arhivskih i drugih izvora, literature i vlastitih istraživanja, pogotovo u Historijskom arhivu u Zadru, Ivan Perić sustavno prati borbu za hrvatski jezik i nacionalni patriotski duh u školama Dalmacije usporedo s borbom narodnjaka s autonomama koji su šezdesetih godina imali prevagu u Saboru. U neravnopravnoj borbi s autonomama narodnjački prvaci s brojnim učiteljima i profesorima, koji se sve više opredjeljuju za narodnjačku ideologiju, stvaraju novu preporođenu školu u koju, posredstvom istaknutih pojedinaca, ulazi nacionalno-patriotski duh. Upravo u to doba gasi se jedna generacija bez nacionalne svijesti, kako to lijepo zapaža Ivan Perić, a druga se počinje odgajati u ljubavi prema domovini.

Ponarođenje školstva ne može se odvojiti od ponarođenja općina. Taj proces Perić prati od šezdesetih godina dalje. Hrvatski se jezik nezaustavljivo probijao i u autonomaskim općinama, tako da je u većini osnovnih škola (1869) nastava bila na hrvatskom jeziku i u mnogima se njeguje narodni duh. Proces ponarođenja škola osjetno se pojačava sedamdesetih i slijedećih godina što je u vezi s pobjedom narodnjaka u Dalmatinskom saboru godine 1870.

¹ Prva stručna škola u Dalmaciji je Primaljska škola u Zadru utemenjena godine 1821.

Analizirajući nastavne programe, Perić konstatira da su dugo bili anacionalni, naime sve dotle dok ih je Beč krojio, a školski nadzornici autonomaške orijentacije kontrolirali koliko se provede u život. Učenicima se nudila klasična naobrazba, povijest Austrije u kojoj su dominirale ličnosti i suhi događaji, a zapostavljali sadržaji iz nacionalne povijesti i kulture uopće. Perić je iz opsežne arhivske i druge građe, kojom je raspolagao, uspio dati čitavu galeriju školskih nadzornika, učitelja i profesora koji su u navedenom razdoblju djelovali u protunarodnom i narodnom duhu. Iz sadržaja se lijepo vidi kako je nacionalni duh prodirao mimo anacionalnih programa, zahvaljujući rodoljubnim profesorima i učiteljima koji su znali probuditi patriotski duh u dalmatinske mladeži. Tomu je pridonijela dosta Učiteljska škola u Arbanasima (1866) iz koje je izišlo nekoliko generacija rodoljubivih učitelja.

U borbi za ponarođenje školstva udruženo nastupaju Hrvati i Srbi još od 1848/49, osobito u Narodnoj stranci u drugoj fazi narodnog preporoda. To je trajalo, prema Ivi Periću, sve dok se nisu javili različiti stavovi oko pitanja pripadnosti Bosne i Hercegovine, što je dovelo do rascjepa u Narodnoj stranci, pa se od tada borba vodi u dva smjera. Od osamdesetih godina i dalje napredni profesori sprečavali su da se nacionalna i vjerska netrpeljivost između hrvatskog i srpskog građanstva prenosi u škole što se lijepo vidi na primjeru dubrovačke gimnazije o kojoj je, posebno o njezinim istaknutim profesorima, pisao Ivan Perić.

U završnoj fazi borbe za patriotski duh u školstvu Dalmacije dolazi do oživljavanja talijanštine, koja posredstvom »Lega nazionale« djeluje u protunarodnom duhu. Po mišljenju dra Perića to je bila injekcija u bolesno tkivo. Međutim, hrvatski jezik u školstvu, sudstvu i upravnoj praksi slavio je uoči prvoga svjetskog rata (1914) gotovo potpunu pobjedu. Od 402 osnovne škole godine 1917. samo je jedna na talijanskom jeziku, i to u glavnom gradu pokrajine, koji je još uvijek u autonomaškim rukama. Talijanski jezik zadržao se u još nekoliko osnovnih škola u Zadru i Splitu, najjačim talijanskim uporištima u Dalmaciji, te u gimnaziji, realci, obrtničkoj školi i Liceju sv. Dimitrija u Zadru, te dvojezična nastava u pomorskim školama u Dubrovniku i Kotoru.

Budućem istraživaču povijesti školstva u Dalmaciji nameće se zadatak, što Periću uglavnom nije bio, da pregleda školske fondove u dalmatinskim biskupskim arhivima u kojima se čuva prvorazredna arhivska građa o osnovnom i srednjem školstvu u Dalmaciji. Poznato je da je država crkvi povjerila nadzor nad školama koji traje do kraja šezdesetih godina kad je izvršena sekularizacija.

Kad je riječ o osnovnom i srednjem školstvu neka bude, usput, rečeno nešto više i o visokom školstvu u Dalmaciji u devetnaestom stoljeću. Ono se javlja za vrijeme francuske uprave, kad je Dandolo pokušao uvesti neke reforme u gospodarskom i prosvjetnom životu Dalmacije. Da bi se udarili temelji građanskom preobražaju Dalmacije bilo je potrebno osigurati visokostručni kadar koji Dalmacija nije imala. I tako je u Zadru utemeljeno nekoliko visokih škola na razini fakulteta koje su djelovale od 1806. do 1811. Studenti su bili iz Dalmacije, hrvatskog i talijanskog porijekla, a profesori ponajviše Talijani. U vezi s tim treba spomenuti Zavod za pravni studij u Zadru od 1848. do 1850. koji je omogućio mladima siromašnih roditelja da steknu pravnu naobrazbu kod svoje kuće. Privatni pravni studij u Zadru, iako je bio kratka vijeka, svakako je pridonio poboljšanju nacionalne i socijalne strukture u pravnoj struci

pokrajine. Visokim nastavnim ustanovama pripadaju i katolička bogoslovija i Pravoslavni bogoslovski zavod u Zadru iz kojih je izišlo nekoliko narodnih preporoditelja. Pola stoljeća (i više) borbe za ponarođenje školstva u Dalmaciji Perić promatra u četiri etape i u toj borbi otkriva tri komponente: nacionalnu, klasnu i humanističku. S druge strane, ona ima i oslobodilački karakter. Još od godine 1848. ona je povezivala sve hrvatske i srpske napredne snage oko zajedničkih ciljeva, među kojima je i ponarođenje školstva o kome je u toj knjizi raspravljao Perić.

Ta je knjiga — koja je po pristupu kronološki pregled — rezultat pišćeva višegodišnjeg istraživanja. S tom knjigom dobili smo donekle i određeni pregled povijesti školstva u Dalmaciji na temelju najnovijih istraživanja, te ona na neki način poziva da se priđe analitičkom istraživanju školstva i u drugim hrvatskim krajevima i tako popune praznine da bi se moglo pristupiti pisanju sinteze povijesti hrvatskog školstva.

Stijepo Obad